
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XX (2023), №4
s. 29-49
doi: 10.36121/ppw.20.2023.4.029

Marek Pietraś, ORCID 0000- 0002-9334-7737
Konrad Pawłowski, ORCID 0000-0003-4095-5963
Tomasz Wicha, ORCID 0000-0003-3547-2238
(Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej)

Neorealistyczna i neoliberalna teoria stosunków międzynarodowych. Istota – warianty - ewolucja*

Streszczenie: Neorealizm oraz neoliberalizm, łącznie z „pierwowzorami” realizmem i liberalizmem są zaliczane do teorii stosunków międzynarodowych nie tylko o najdłuższym trwaniu, ale przede wszystkim mają znaczącą siłę oddziaływania na rozwój tej dyscypliny. Obydwie teorie, pomimo licznych różnic, mają wspólne elementy. Państwo jest postrzegane jako główny podmiot stosunków międzynarodowych. Celem artykułu pozostaje rekonstrukcja założeń neoliberalizmu oraz neorealizmu oraz ocena ich eksplanacyjnej użyteczności w zakresie zmieniającego się systemu międzynarodowego.

Słowa kluczowe: neorealizm, neoliberalizm, teorie stosunków międzynarodowych.

The theories of neorealism and neoliberalism in international relations. The essence – the variables – the evolution

Annotation: Neorealism and neoliberalism, together with their prototypes: realism and liberalism are classified as the theories of international relations of the longest duration and they are perceived as having a great impact on the development of the discipline. Both theories, despite the differences, have common elements: a state is perceived as the main subject of international relations. The goal of the article is the reconstruction of the foundations of the neoliberalism and neorealism and their evaluation in the context of the change of the international system.

Keywords: neorealism, neoliberalism, theories of international relations.

* Publikacja dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Nauka dla Społeczeństwa” nr projektu NdS/529077/2021/2021 kwota dofinansowania 1 094 474,00 całkowita wartość projektu 1 094 474,00..

Wstęp

Neorealizm i neoliberalizm w powiązaniu z ich zmienionymi „pierwowzorami” realizmem i liberalizmem, należą do teorii o najdłuższym, sięgającym okresu międzywojennego XX wieku, „stażu” w nauce o stosunkach międzynarodowych i sile oddziaływania na rozwój dyscypliny, jej epistemologię. Obie teorie, odwołując się do odmiennych inspiracji filozoficznych i założeń badawczych na temat ontologii i epistemologii stosunków międzynarodowych jako rodzaju stosunków społecznych - mimo licznych różnic - mają i wspólne elementy. Przedmiotem wyjaśniania czynią system międzynarodowy czy analizę na poziomie systemu międzynarodowego z postrzeganiem państwa jako głównego podmiotu stosunków międzynarodowych. Właściwe jest im więc państwowcentryczne myślenie z koncentracją na polityce międzynarodowej w sensie transgranicznych interakcji ośrodków władzy politycznej państw. W warstwie filozofii wiedzy obie teorie należą do racjonalizmu z koncentracją na wyjaśnianiu, a nie rozumieniu charakterystycznym dla konstruktywizmu.

Należy pamiętać, że w nauce o stosunkach międzynarodowych teorie w zdecydowanej większości warunkowane są potrzebą wyjaśniania rzeczywistości międzynarodowej, ontologii w określonym momencie procesu historycznego. Liberalizm powstał w warunkach nadziei na nowy ład międzynarodowy Ligi Narodów po I. wojnie światowej, a realizm w wyniku rozczarowania tym ładem w świecie rywalizacji mocarstw. Dla rozwoju neorealizmu i neoliberalizmu istotna była biegunowość zimnowojennego systemu międzynarodowego i narastanie w nim współzależności wymagających instytucjonalizacji kolektywnych reakcji. Ontologia i jej zmienność warunkowała więc myślenie teoretyczne, epistemologię.

Taka specyfika poznania życia społecznego, zwłaszcza tego „międzynarodowego”, istotnym czyni problem relacji, a dokładniej adekwatności - z jednej strony - dynamicznej, zmiennej ontologii, a z drugiej, ukształtowanej i dość konserwatywnej epistemologii. Jakość systemu międzynarodowego, która warunkowała liberalizm i realizm w okresie międzywojennym, czy neoliberalizm i neorealizm w okresie zimnej wojny, była znacząco inna, niż współczesna, istotnie zmieniana chociażby przez koniec zimnej wojny, procesy globalizacji, aktywność podmiotów niepaństwowych, cyberprzestrzeń, zmienność biegunowości przyspieszoną agresją Rosji na Ukrainę. Czy w tych warunkach szkoły myślenia teoretycznego takie jak neorealizm i neoliberalizm są adekwatne do wyjaśniania nowej jakości systemu międzynarodowego? Czy też mamy do czynienia z ich relatywizmem historycznym, ograniczoną adekwatnością lub jej brakiem?

W kontekście sformułowanych wyżej pytań celem poznawczym artykułu jest rekonstrukcja założeń neoliberalizmu i neorealizmu z próbą analizy i ocen ich eksplanacyjnej użyteczności do wyjaśniania zmieniającego się współcześnie systemu międzynarodowego. Weryfikacji poddano jedną hipotezę badawczą. Zgodnie z nią w warunkach dynamiki ciągłości i zmiany systemu międzynarodowego szkoły myślenia teoretycznego podlegają częściowemu relatywizmowi historycznemu. Zachowują eksplanacyjną użyteczność w odniesieniu do elementów kontynuacji, która jest ograniczana w odniesieniu do elementów jakościowych zmian. W celu weryfikacji tej hipotezy przeprowadzona zostanie rekonstrukcja założeń neoliberalizmu i neorealizmu, poprzedzona w obu przypadkach je inicjującym i adaptowanym do zmiany systemu międzynarodowego liberalizmem i realizmem.

W odniesieniu do przeprowadzonej w artykule analizy należy także pamiętać, że liberalizm i realizm oraz neoliberalizm i neorealizm pojawiły się jako teorie stosunków międzynarodowych, a dokładniej polityki międzynarodowej, a nie jako teorie polityki zagranicznej państw. Formułowano nawet opinię, że teorie stosunków międzynarodowych nie powinny być stosowane do wyjaśniania polityki zagranicznej państw. Pogląd ten nie jest podzielany. Po pierwsze, ze względu na fakt, że wymienione teorie są - w istocie - teoriami polityki międzynarodowej kształtowanej przede wszystkim przez polityki zagraniczne państw. Po drugie, ze względu na wielopoziomowość zjawiska i poznawania polityki zagranicznej realizowanej i analizowanej także na poziomie systemu międzynarodowego. W konsekwencji i neoliberalizm i neorealizm zachowują eksplanacyjną użyteczność w badaniu polityki zagranicznej państwa i to nie tylko jego zachowań na poziomie systemu międzynarodowego, ale także wyjaśnianiu tej polityki „poniżej poziomu państwa”, z uwzględnieniem zmiennych wewnętrznych.

Neoliberalna teoria stosunków międzynarodowych

Rekonstrukcja neoliberalizmu z oceną adekwatności do wyjaśniania ciągłości i zmiany współczesnego systemu międzynarodowego, wymaga uwzględnienia „bazy” w postaci liberalizmu. Wymienione szkoły przyjmują przeciwstawne inspiracje myślenia o stosunkach międzynarodowych. Liberalizm inspirowany jest wnętrzem państwa warunkującym jego zachowania w systemie międzynarodowym, a neoliberalizm zmianami na poziomie systemu międzynarodowego, zwłaszcza współzależnościami i aktywnością podmiotów transnarodowych, wymagającymi reakcji państwa, zachowań kooperacyjnych i struktur takie zachowania organizujących.

Porządkując analizę specyfiki liberalizmu jako szkoły myślenia o stosunkach międzynarodowych, należy odnieść się do dwóch elementów. Po pierwsze, specyfiki genezy związanej z myśleniem o polityce wewnętrznej państw, a nie o stosunkach międzynarodowych. Po drugie, różnorodności treści i ukształtowanych nurtów wyjaśniania o rzeczywistości społecznej. Oba wymienione elementy wydają się mieć dość istotne znaczenie dla oceny eksplanacyjnej użyteczności nie tylko transgranicznych interakcji na poziomie systemu międzynarodowego, ale także działań państwa w tym systemie, jego polityki zagranicznej i jej wyjaśniania poniżej poziomu państwa. Liberalizm koncentrował się na ścisłych związkach między wnętrzem państwa i jego polityką zagraniczną.

Ordońnie do pierwszej z cech specyficznych należy podkreślić, że liberalizm nie powstał jako szkoła myślenia o stosunkach międzynarodowych, lecz o ładzie wewnętrznym państw. Został zaadaptowany do wyjaśniania stosunków międzynarodowych. Stąd też te ostatnie są wyjaśniane poprzez stosowanie kategorii analitycznych i koncentrowanie się na zjawiskach charakterystycznych dla stosunków wewnętrznych państw, z koncentracją na relacjach państwo – społeczeństwo. Dominuje myślenie o stosunkach międzynarodowych z odniesieniem do analogii charakterystycznych dla stosunków wewnętrznych. Te ostatnie tworzą także punkt odniesienia dla myślenia o przekształcaniu stosunków międzynarodowych¹. Liberalizmowi właściwe jest więc poczucie misji

¹ Zob. T. Dunne, *Liberalizm*, [w:] *Globalizacja polityki światowej. Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych*, red. J. Balis, S. Smith, Kraków 2008, s. 227.

w zmienianiu stosunków międzynarodowych². Przekształcanie i związana z nim misja są realizowane poprzez politykę zagraniczną państw.

Literatura, zwłaszcza filozoficzna, tworząca inspirację dla dostosowywania liberalizmu do myślenia o stosunkach międzynarodowych, powstawała w okresie ostatnich ponad 300 lat od końca XVII w. W warunkach wyłaniania się westfalskiego systemu stosunków międzynarodowych, którego „centralną konstrukcją” było scentralizowane państwo narodowe, liberalizm - a był to okres oświecenia - pojawił się jako sposób myślenia utożsamiany z nowoczesnością, modernizacją, z jednostką ludzką i jej wolnością w sferze politycznej i gospodarczej, z rządami prawa i ochroną własności prywatnej. Od początku nie był to jednak spójny kierunek myślenia. Do głównych myślicieli należeli John Lock, Voltaire, Aleksander von Humboldt, Jean Jaques Rousseau i inni. Koncentrowali się na sprawach wewnętrznych, sporadycznie podejmując tematykę polityki międzynarodowej³. Poglądy Johna Locka i Jean Jaques Rousseau na ten temat były zbieżne. Uważali bowiem, że liberalne wartości mają ograniczone znaczenie w świecie, w którym dominują egocentryzm i siła⁴.

Jednym z pierwszych, który sformułował liberalne poglądy na temat stosunków międzynarodowych, jednak - co wymowne - w ścisłym powiązaniu z ładem wewnętrznym państw, był Immanuel Kant. Wychodząc z przekonania podzielanego wówczas przez i innych liberalistów, że przyczyną wojen są arystokratyczne, autorytarne systemy polityczne państw, w opublikowanym w 1795 r. traktacie o wiecznym pokoju (*Zum ewigen Frieden*) opowiedział się za pokojem w świecie w wyniku powstania i funkcjonowania państw republikańskich, demokratycznych, w których obywatele w warunkach ich podmiotowości i wolności mogą przeciwstawić się angażowaniu ich państwa w wojnę. Do tego wymiana handlowa - będąc wyrazem wolności gospodarczej - przyczyniając się do współpracy i współzależności, podnosi koszty angażowania się w wojnę. Koncentrując się na ładzie wewnętrznym, Kant wskazywał także na rozwiązania środowiska międzynarodowego istotne dla zachowania pokoju jak rozwój prawa międzynarodowego, które może znacząco kształtować stosunki pokojowe oparte na współpracy⁵.

Poglądy Kanta uruchomiły ewolucję liberalnego myślenia o stosunkach międzynarodowych. Na początku XIX w. były one rozwijane w myśli filozoficznej Jeremiego Benthama i wzmacniane przez wcześniej sformułowane poglądy Adama Smitha. Handel, prawo międzynarodowe i organizacje międzynarodowe zaczęto traktować jako komponenty wzmacniające pokojowe środowisko międzynarodowe. Uwagę zwraca pragmatyzm myślenia. Ukształtowało się przekonanie, że wolność jednostek - będąc skutkiem demokracji i prawa własności - zachęca je do koncentracji na kumulacji indywidualnego dobrobytu. Poprzez handel następuje rozwój współpracy i współzależności, ograniczenie konfliktów i kształtowanie pokojowego środowiska międzynarodowe-

² J. J. Mearsheimer, *The Great Delusion. Liberal Dreams and International Realities*, New Haven - London 2018, rozdział 1. pt. „The Impossible Dram”, s. 1-13.

³ M. Pietraś, *Eksplanacyjna użyteczność liberalizmu w badaniu systemu międzynarodowego*, [w:] *Liberalizm i neoliberalizm w nauce o stosunkach międzynarodowych. Teoretyczny pluralizm*, red. E. Haliżak, R. Ożarowski, A. Wróbel Warszawa 2016, s. 89-114.

⁴ M. W. Zacher, R. A. Matthew, *Liberal International Theory: Common Threads, Divergent Strands*, [w:] *Controversies in International relations Theory. Realism and Neoliberal Challenge*, ed. Ch. W. Kegley, London 1995, s. 111 i nast.

⁵ Zob. I. Kant, *O wiecznym pokoju. Zarys filozoficzny*, Wrocław 1993.

go, pomyślności i sprawiedliwości. Poglądy te podzielali Stuart Mill, Herbert Spencer i Richard Cobden⁶. Na początku XX w. Norman Angel uważał, że radykalna zmiana produkcji, transportu i komunikacji sprawiła, że gospodarki narodowe stały się do tego stopnia współzależne, że wojna jest kosztowna dla wszystkich⁷. Współzależność, czyli wzajemne warunkowanie przez państwa funkcjonowania, jest ważną kategorią właściwego dla liberalizmu myślenia o stosunkach międzynarodowych, mającą warunkować racjonalność zachowań państw – współpraca oznacza korzyści, a konflikt straty. Używanie siły i konflikty nie są racjonalne. Liberalizm proponuje więc inne kryteria racjonalności zachowań państwa w systemie międzynarodowym niż realizm.

W okresie międzywojennym, który można uznać za okres dominacji liberalnej teorii stosunków międzynarodowych, z jednej strony, kontynuowano poglądy na temat demokratyzacji systemów politycznych, handlu i kosztów wojny. Z drugiej strony, w warunkach utworzenia Ligi Narodów nastąpiło przesuwanie akcentów w kierunku wiary w organizacje międzynarodowe promujące pokój. Do zwolenników znaczenia dla pokoju organizacji międzynarodowych należeli Woodrow Willson, Alfred Zimmermann, Dawid Mitrany i inni. Woodrow Willson był zwolennikiem koncepcji bezpieczeństwa zbiorowego jako nowego sposobu jego zapewniania przez organizacje międzynarodowe, sposobu mającego zastąpić zawodny mechanizm równowagi sił. Za ważne zadanie organizacji zaczęto uważać zarządzanie narastającymi współzależnościami międzynarodowymi⁸.

Akcentowanie znaczenia organizacji międzynarodowych oznaczało dość istotną zmianę w liberalnej teorii stosunków międzynarodowych. O ile bowiem wcześniej uważano, że gospodarka rynkowa, demokratyczne systemy polityczne oraz wymiana handlowa same przez się, automatycznie prowadzą do pokoju, rozwoju, modernizacji i sprawiedliwości, to uwzględnienie organizacji międzynarodowych oznacza, że realizacja tych wartości wymaga transgranicznej współpracy i struktur ją organizujących. W polityce zagranicznej państw pojawił się multilateralizm⁹. Dawid Mitrany działania te uważał nawet za krok w kierunku globalnej integracji¹⁰. Zaś koniec zimnej wojny zintensyfikował zainteresowanie liberalizmem i oferowanym sposobem wyjaśniania stosunków międzynarodowych. Charles Kegley w czasie kongresu International Studies Association (ISA) w marcu 1993 r. – obejmując funkcję prezydenta ISA – pisał o neoidealistycznym momencie w studiowaniu stosunków międzynarodowych¹¹. Zmiana rzeczywistości międzynarodowej spowodowana końcem zimnej wojny warunkowała zmianę myślenia o stosunkach międzynarodowych i użyteczności narzędzi teoretycznych w ich wyjaśnianiu.

⁶ M. W. Zacher, R. A. Matthew, *Liberal International...*, s. 114.

⁷ N. Angel, *The Great Illusion*, London 1912, za: M. W. Zacher, R. A. Matthew, *Liberal International...*, s. 114.

⁸ Zob. M. W. Zacher, R. A. Matthew, *Liberal International...*, s. 115.

⁹ J. Ruggie, *Multilateralism: the anatomy of an institution*, „International Organization” 1992, nr 3, t. 46, s. 561-598; J. Ruggie, *Multilateralism Matters: the Theory and Praxis of an Institutional Form*, New York 1993.

¹⁰ Zob. D. Mitrany, *The Functional Approach to World Organization*, „International Affairs” 1948, nr 3, Vol. 24, s. 350-363.

¹¹ Ch. Kegley, *The Neoidealist Moment in International Studies? Realist Myths and the New International Realities: ISA Presidential Address March 27, 1993 Acapulco, Mexico*, „International Studies Quarterly” 1993, nr. 2, vol. 37, s. 131-146.

Przeгляд ewolucji od myślenia wyłącznie o polityce wewnętrznej, do myślenia także o stosunkach międzynarodowych umożliwia identyfikację kilku założeń, składających się na tożsamość liberalizmu jako teorii stosunków międzynarodowych, istotnych także dla polityki zagranicznej państw i stosunków międzynarodowych. Po pierwsze, stosunki międzynarodowe zmieniają się w sposób ewolucyjny, umożliwiając większą wolność jednostek w sensie większego bezpieczeństwa, materialnego dobrobytu, czy ochrony praw człowieka. Jednostka stanowi więc punkt odniesienia dla myślenia liberalnego, a cechą liberalizmu – zdaniem Roberta Keohane – jest przekonanie o kumulatywnym charakterze postępu¹².

Po drugie, pokój, dobrobyt, sprawiedliwość mogą być osiągnięte przez współpracę międzynarodową, która może być organizowana za pośrednictwem norm moralnych, norm prawnomiędzynarodowych oraz organizacji międzynarodowych.

Po trzecie, pokój, dobrobyt, współpraca i sprawiedliwość są wartościami, których realizacja jest warunkowana wieloma czynnikami identyfikowanymi z procesami modernizacji. Jednym z takich czynników, dostrzeganych już w XVIII wieku, była rewolucja naukowa. Liberalowie byli przekonani, że w powiązaniu z liberalnymi wartościami, przyczyni się do istotnej transformacji stosunków międzynarodowych.

Po czwarte, jednostka ludzka postrzegana jest jako główny podmiot życia społecznego w tym stosunków międzynarodowych. Z tego też powodu zwolennicy liberalizmu koncentrują się na wolnościach jednostek, przekonaniu do liberalnej demokracji, wolnym handlu oraz normach prawnych i moralnych. Państwo zaś postrzegane jest jako najistotniejszy podmiot zbiorowy życia społecznego, który jest pluralistyczny a jego działania kształtowane są przez negocjacje, przetarg, naciski różnych grup społecznych¹³.

Po piąte, interesy państw mają wtórne znaczenie wobec interesów jednostek i grup społecznych. Jedne i drugie warunkowane są licznymi czynnikami wewnętrznymi i zewnętrznymi z istotną rolą wewnętrznymi grup interesów, transnarodowych grup interesów¹⁴ oraz organizacji międzynarodowych¹⁵. Ważna jest opinia publiczna, odzwierciedlająca społeczne preferencje także w sprawach międzynarodowych. Istotne są więc zmienne niezależne polityki zagranicznej „poniżej poziomu państwa”.

Po szóste, podkreślają, że warunkiem koniecznym współpracy nie jest hegemoniczna potęga ją wymuszająca, lecz wspólne interesy¹⁶.

Po siódme, we współzależnym świecie instytucje międzynarodowe z wiodącymi ich formami w postaci organizacji międzynarodowych i prawa międzynarodowego, uważane są za struktury zmieniające kryteria racjonalności zachowań państw na rzecz współpracy, kształtowania pokojowego środowiska międzynarodowego i zastępowania zawodnego mechanizmu równowagi sił. Potwierdza to koncepcja bezpieczeństwa zbiorowego odziedziczona przez ONZ po Lidze Narodów. John J. Mearsheimer, znany zwolennik neorealizmu i przeciwnik liberalnego myślenia o stosunkach między-

¹² R. Keohane, *International Liberalism Reconsidered*, [w:] *The Economic Limits of Politics*, ed. J. Dunn, Cambridge 1989, s. 174.

¹³ M. W. Zacher, R. A. Matthew, *Liberal International...*, s. 118.

¹⁴ Zob. *Pressure Groups in the Global System*, ed. P. Willets, London 1982.

¹⁵ Tamże, s. 119.

¹⁶ O. Young, *International Cooperation. Building Resources for Natural Resources and the Environment*, Ithaca 1989, s. 200.

dowych, uznał, że ukształtowany po zimnej wojnie liberalny ład międzynarodowy sam w sobie i od początku zawierał elementy słabości¹⁷. Za istotny przejaw misyjności działań uznano liczne operacje reagowania kryzysowego w latach 90-tych XX w. a zwłaszcza na początku XXI w. nazywanej „wojnami Zachodu” z zaangażowaniem Polski¹⁸.

Dla rozwoju neoliberalizmu nazywanego także neoliberalnym instytucjonalizmem istotne znaczenie miały wymieniane już zmiany na poziomie systemu międzynarodowego. Zmiana ontologii warunkowała epistemologię. Przy czym w odróżnieniu od neorealizmu warunkowanego czynnikami strukturalnymi systemu międzynarodowego jak jego poliarchiczność czy biegunowość, dla neoliberalizmu istotne były przede wszystkim zmiany funkcjonalne, wymagające kolektywnych zachowań i struktur je organizujących. Do zmian takich pojawiających się już w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w. należało narastanie współzależności międzynarodowych oraz wzrost transgranicznej aktywności podmiotów niepaństwowych i uruchamianych przez nie procesów transnarodowych.¹⁹ W odniesieniu do tych ostatnich podkreślano, że przyczyniły się do ograniczenia wcześniej wyraźnie widocznego rozgraniczenia tego co wewnętrzne i tego co międzynarodowe. Granice państw stały się „przenikalne” i analiza stosunków międzynarodowych nie mogła ograniczyć się do interakcji między rządami²⁰.

Istotniejsze jednak znaczenie dla rozwoju neoliberalnego myślenia miało narastanie współzależności międzynarodowych. Wymagały one współpracy i instytucji międzynarodowych jako struktur ją organizujących, zmieniając jednocześnie specyficzny dla neorealizmu sceptycyzm co do możliwości jej (współpracy) podejmowania i skuteczności instytucji międzynarodowych w tym zakresie²¹.

Mimo wymienionych tendencji na poziomie systemu międzynarodowego składających do zmiany jego wyjaśniania, neoliberalizm pozostawał w kręgu intelektualnego dziedzictwa westfalskiego systemu międzynarodowego, a więc systemu, którego istotę i zarazem specyfikę określało istnienie scentralizowanych państw narodowych, warunkujących zdecentralizowaną, poliarchiczną czy anarchiczną w sensie braku centralnego ośrodka władzy jego strukturę. Myślenie na ten temat zwolenników neoliberalizmu było istotnie odmienne od myślenia neorealistów. Dla tych ostatnich anarchia systemu międzynarodowego jest trwałą i niezmienną cechą jego struktury, warunkującą obawy państw o przetrwanie, niepewność i dylemat bezpieczeństwa²². konieczność myślenia w kategoriach „pomóż sobie sam” i pesymizm co do możliwości współpracy.

Zwolennicy neoliberalizmu znacząco odmiennie myślą o anarchii systemu międzynarodowego i możliwości przewyciężenia jej negatywnych skutków poprzez współpracę międzynarodową. Anarchię uważają za rodzaj próżni stopniowo zapeł-

¹⁷ J. J. Mearsheimer, *Bound to Fail: The Rise and Fall of the Liberal International Order*, „International Security” 2019, nr 4, vol. 43, s. 7-50.

¹⁸ *Wojny Zachodu. Interwencje zbrojne państw zachodnich po zimnej wojnie*, red. M. Madej, Warszawa 2017.

¹⁹ J. Sterling-Folker, *Neoliberalism*, [w:] *International Relations Theories. Discipline and Diversity*, eds. T. Dunne, M. Kurki, S. Smith Oxford 2021, s. 91.

²⁰ R. Little, *The Growing Relevance of Pluralism ?*, [w:] *International Theory. Positivism and Beyond*, eds. S. Smith, K. Booth, M. Zalewski Cambridge 1996, s. 66.

²¹ R. O. Keohane, J. Nye, *Power and Interdependence. World Politics in Transition*, Boston 1977.

²² J. Sterling-Folker, s. 92.

nianej przez społeczne procesy i instytucje umożliwiające jej (anarchii) łagodzenie²³. Byli i są optymistami co do możliwości współpracy w zdecentralizowanym systemie międzynarodowym, w którym państwa egocentrycznie definiują swoje interesy. Do kształtowania optymizmu na temat możliwości współpracy istotnie przyczynił się Stephen Krasner rozwijając teorię reżimów międzynarodowych, rodzaju instytucji ułatwiających kooperacyjne zachowania w odniesieniu do transgranicznych, sektorowych problemów jak np. zagrożenia ekologiczne²⁴. Tematykę instytucji jako struktur organizujących kolektywne zachowania we współzależnym świecie podjął Robert Keohane²⁵. Robert Axelrod przewrotnie pytał o możliwości pojawienia się współpracy w świecie egoistów bez centralnej instancji sterującej²⁶. Istotne przesłanki optymizmu neoliberalów w sprawie skuteczności instytucji jako struktur organizujących współpracę, tworzyło podzielane i przez neorealistów założenie o państwie jako racjonalnym aktorze²⁷. Racjonalność zachowań państwa – z jednej strony – oznaczała myślenie w kategoriach maksymalizacji korzyści, a z drugiej, konieczność uwzględniania polityki wewnętrznej, specyfiki systemów politycznych warunkujących ową racjonalność definiowanych interesów państw.

Racjonalność zachowań w sensie maksymalizacji korzyści warunkowała rozumienie tych ostatnich z wyodrębnieniem korzyści relatywnych i korzyści absolutnych. Myślenie w kategoriach korzyści relatywnych, a więc w kontekście korzyści innych państw w anarchicznym systemie międzynarodowym, jest specyficzne dla neorealistów i bardziej uzasadnia rywalizację, nieufność, dylemat bezpieczeństwa, niż współpracę. Dla neoliberalów charakterystyczne jest koncentrowanie się na korzyściach absolutnych, odnoszonych w wyniku współpracy przez wiele państw. Uważają, że koncentrowanie się na korzyściach relatywnych, a więc jednych państw kosztem innych, jest błędne, gdyż w warunkach współzależności żadne państwo nie jest w stanie jednostronnie, z pominięciem innych państw, a i ich kosztem, czerpać korzyści ze współzależności i zyskać przewagę polityczną²⁸. Są nawet przekonani, że korzyści relatywne mogą być destrukcyjne, sprzyjając protekcyjnym i nacjonalizmowi²⁹.

Podkreślanie korzyści absolutnych jest specyficzne dla neoliberalnego myślenia, nie oznaczając jednak preferowania postaw altruistycznych w zdecentralizowanym systemie międzynarodowym polegania na własnych siłach. Akceptowanym motywem działania państw i jednocześnie kryterium racjonalności tych działań są interesy. Ich realizacja jest możliwa w wyniku współpracy i osiągnięcia korzyści absolutnych. Robert

²³ J. Sterling-Folker, *Evolutionary Tendencies in Realist and Liberal IR Theory*, [w:] *Evolutional Interpretations of World Politics*, ed. W. Thompson, New York 2001, s. 62 i nast.

²⁴ S. Krasner, *Structural causes and regime consequences: regimes as intervening variables*, [w:] *International Regimes*, ed. S. Krasner Ithaca 1983, s. 1-2.

²⁵ R. O. Keohane, *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton 1984.

²⁶ R. Axelrod, *The Emergence of Cooperation Among Egoists*, «American Political Science Review» 1981, vol. 75, s. 306; R. Axelrod, *Achieving cooperation under anarchy*, «World Politics» 1985, nr 1, s. 226.

²⁷ S. Haggard, B. Simmons, *Theories of International Regimes*, «International Organization» 1987, nr 3, s. 493 i nast.

²⁸ A. Whyte, *Neorealism and neoliberal institutionalism: born of the same approach?* «E-International Relations», 2012, June 11.

²⁹ M Mastanduno, *Do relative gains matter? America's response to Japanese industrial policy*, «International Security», 1991, nr 1, vol. 16, s. 76.

Keohane uważał, że współpraca nie jest zjawiskiem prostym, mogącym także powodować napięcia międzynarodowe, ale możliwe są wspólne, w kategoriach *win-win* korzyści państw ze współpracy³⁰. Duncan Snidal formułował pogląd odzwierciedlający logikę normatywnego podejścia do stosunków międzynarodowych, że jeżeli absolutne korzyści ze współpracy są możliwe, to niezbędne jest myślenie o ograniczaniu negatywnych skutków dla współpracy korzyści relatywnych³¹. Neoliberalowie są świadomi możliwości „nieuczciwości” i prób dążenia państw do jednostronnych, relatywnych korzyści. W przeciwieństwie do neorealistów mają jednak zaufanie do instytucji międzynarodowych dostarczających informacji o zachowaniach innych państw, zwiększających poziom przewidywalności tych zachowań i wzajemnego zaufania, umożliwiających ich koordynowanie. Jak pokazuje stosowanie teorii gier, chociaż państwa dążą do maksymalizacji indywidualnych korzyści, instytucje międzynarodowe są strukturami umożliwiającymi koordynację działań i współpracę w poliarchicznym środowisku z korzyścią dla wszystkich stron³². Przyczyniają się tym samym do zmiany kryteriów racjonalności zachowań, zastępując we współzależnym świecie racjonalność indywidualną racjonalnością kolektywną³³.

Podsumowując analizę liberalizmu i neoliberalizmu jako szkół myślenia teoretycznego o stosunkach międzynarodowych należy podkreślić, że nie są to „konstrukcje skończone”, lecz otwarte, reagujące na zmianę ontologii stosunków międzynarodowych. Takie adaptowanie założeń badawczych do zmieniającego się świata może być wyzwaniem dla teoretycznej tożsamości, ale z drugiej strony przedłuża i zwiększa eksplanacyjną użyteczność. W środowisku przyspieszenia jakościowych zmian systemu międzynarodowego niezbędna jest identyfikacja różnorodności poglądów liberalnego i neoliberalnego myślenia, nurtów interpretacji nawiązujących do różnorodnych szkół filozoficznych, będących ich inspiracją. Ich systematyka i zakres są zróżnicowane w zależności od autorskich ujęć³⁴.

Wydaje się, że najbardziej kompleksowej systematyzacji i przeglądu nurtów liberalnego i neoliberalnego myślenia o stosunkach międzynarodowych dokonali Mark Zacher i Richard Matthew. Ich zdaniem możliwe jest wyodrębnienie sześciu historycznie ukształtowanych - z wyłaniającym się siódmym - nurtów liberalnego i neoliberalnego wyjaśniania stosunków międzynarodowych³⁵. Zaliczyli do nich liberalizm republikański, liberalizm komercyjny, liberalizm militarny, liberalizm kognitywny, liberalizm socjologiczny, liberalizm instytucjonalny oraz wyłaniający się „liberalizm poświęcenio- wy” czy „liberalizm misyjny”, koncentrujący się na problemach ekologicznych, równości kobiet czy społecznych skutkach innowacyjności technologicznej.

Liberalizm republikański koncentruje się na wpływie demokratycznych systemów politycznych na pokojowe zachowania państw w ich polityce zagranicznej³⁶. Z ko-

³⁰ R. O. Keohane, *After Hegemony...*

³¹ D. Snidal, *The Game Theory of International Politics*, «World Politics» 1985, nr 1, vol. 38, s. 25 i nast.

³² Tamże.

³³ Zob. M. Pietraś, *Teoria i praktyka reżimów międzynarodowych*, [w:] *Stosunki międzynarodowe - wokół zagadnień teoretycznych*, red. K. Kaćka, Toruń 2014, s. 15-71.

³⁴ W literaturze polskiej przeglądu nurtów liberalizmu dokonuje J. Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Warszawa 2007, s. 106.

³⁵ M. W. Zacher, R. A. Matthew, *Liberal International...*, s. 122-139.

³⁶ M. Doyle, *Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs*, „Philosophy and Public Affairs” 1983, vol. 12,

lei liberalizm komercyjny koncentruje się na wymianie handlowej, współzależnościach i wynikających stąd ograniczeniach autonomii państw³⁷. Przedmiotem zainteresowania liberalizmu militarnego z kolei jest wpływ czynnika wojskowego, technologii wojskowych i kształtowanych przez nie współzależności na współpracę państw³⁸. Liberalizm kognitywny wiedzę i związane z nią tzw. wspólnoty epistemiczne czyni czynnikiem współpracy międzynarodowej np. w zakresie transgranicznych problemów ekologicznych³⁹. Transgraniczne działania podmiotów niepaństwowych i będące ich konsekwencją interakcje transnarodowe, swoiste uspołecznienie stosunków międzynarodowych, są przedmiotem zainteresowania liberalizmu socjologicznego⁴⁰. Z kolei liberalizm instytucjonalny skoncentrował się na multilateralizmie⁴¹ i inicjowaniu współpracy przez instytucje międzynarodowe.

W kontekście liberalizmu republikańskiego dla analizy zmian na poziomie systemu międzynarodowego, reagowania na te zmiany zwłaszcza przez państwa zachodnie, ich strategię geopolityczną w tym i polityki zagranicznej Polski, istotne znaczenie wydają się mieć koncepcja demokratycznego pokoju. Została ona sformułowana z odwołaniem się do prostego założenia, że demokracje nie walczą ze sobą. Sprzyjać temu w otwartych, liberalnych systemach politycznych, dla których ważna jest podmiotowość jednostek ludzkich, ma szanowanie praw człowieka, znaczenia opinii publicznej, czy utrzymywanie transnarodowych więzi grup społecznych sprzeciwiających się angażowaniu państw w konflikty. Podstawy teoretyczne takiego myślenia rozwinęli Michael Doyle⁴² i Bruce Russett⁴³. Logiczną dyrektywą praktycznego działania służącego budowaniu pokojowego środowiska międzynarodowego, jest szerzenie demokracji. Dyrektywa ta, której istotnym elementem jest poczucie misji zmieniania świata, znajdowała odzwierciedlenie w strategiach geopolitycznych i działaniach Stanów Zjednoczonych w wielu regionach świata. Podobnie w strategiach NATO i UE z różnymi jednak konsekwencjami. Czy istnieje kulturowa bariera dla szerzenia liberalnych wartości np. na Bliskim Wschodzie, czy w Azji Środkowej?

Neorealistyczna teoria stosunków międzynarodowych

Podobnie jak w przypadku analizy neoliberalizmu niezbędne było uwzględnienie jego „bazy” w postaci liberalizmu, tak samo rekonstrukcja neorealizmu wymaga świadomości założeń badawczych realizmu i różnorodności nurtów myślenia na niego

s. 205-235; M. Doyle, *Liberalism and World Politics*, „American Political Science Review”, 1986, vol. 80, s. 1151-1169.

³⁷ R. Jervis, *The Future of World Politics. Will It Resemble the Past*, „International Security” 1991/1992, vol. 16, s. 56.

³⁸ J. Gowa, *Rational Hegemons, Excludable Goods, and Small Groups. An Epitaph for Hegemonic Stability Theory*, „World Politics” 1989, vol. 41, s. 307-324.

³⁹ P. Haas, *Saving the Mediterranean. The Politics of International Environmental Protection*, New York 1990.

⁴⁰ J.N. Rosenau, *Patterned chaos in global life: structure and process in the two worlds of world politics*, „International Political Science Review” 1988, vol. 9, s. 327-364; *Pressure Groups...* ed. P. Willets.

⁴¹ J. G. Ruggie, *Multilateralism...*; J. Caporaso, *International Relations Theory and Multilateralism. The Search for Foundations*, „International Organization” 1992, nr 3, vol. 46, s. 599-632.

⁴² M. Doyle, *Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs*, „Philosophy and Public Affairs” 1983, vol. 12, s. 205-235; M. Doyle, *Liberalism...*

⁴³ B. Russett, *Grasping the Democratic Peace. Principles for a Post-Cold War World*, Princeton 1993.

się składających. Realizm jest teorią, która wywarła największy wpływ na rozwój badania stosunków międzynarodowych, koncentrując się na państwie, jego działaniach w systemie międzynarodowym. W odniesieniu do polityki zagranicznej oznacza to szczególną użyteczność w analizie zachowań państwa, jego działań w środowisku międzynarodowym. Założenia realizmu, specyficzny sposób myślenia, sformułowano pod wpływem krytyki liberalizmu, jego „nieprzystawalności” do funkcjonowania środowiska międzynarodowego w okresie międzywojennym, słabości Ligi Narodów, prawa międzynarodowego i dominacji polityki siły. Istotną intelektualną inspiracją była książka Edwarda Carr’a, zawierająca krytykę liberalizmu, ale bez propozycji alternatywnego myślenia⁴⁴. Myślenie takie zostało zaproponowane w opublikowanej po raz pierwszy w 1948 r. książce Hansa Morgenthau’a uważanej wręcz za „biblię” realistycznego myślenia⁴⁵.

Obok ówczesnej rzeczywistości międzynarodowej zdominowanej przez politykę siły i sprzeczności interesów państw, funkcjonującej odmiennie do założeń liberalizmu, istotną inspiracją intelektualną dla założeń realizmu sformułowanych przez Hansa Morgenthau’a była myśl filozoficzna Thomasa Hobbesa i Nicolo Machiavellego, wizerunek człowieka, jego natury jako egoisty, który bez ograniczeń moralnych, motywowany skutecznością działania, dąży do realizacji egocentrycznie zdefiniowanych interesów. Ważną inspiracją dla myślenia o stosunkach międzynarodowych była przeprowadzona przez Tukidydesa analiza wojny peloponeskiej, czyli rywalizacji Aten i Sparty⁴⁶. Konkludując, zmieniająca się rzeczywistość międzynarodowa zdominowana przez rywalizację mocarstw i inspiracja filozoficzna na temat egoistycznej, bez ograniczeń moralnych natury człowieka mająca umożliwić wyjaśnienie tej rzeczywistości, warunkowały założenia szkoły realistycznej.

Przedmiotem wyjaśniania w szkole realistycznej jest bardziej polityka międzynarodowa oznaczająca transgraniczne działania państw i stosunki między nimi za pośrednictwem ośrodków władzy politycznej, niż stosunki międzynarodowe odzwierciedlające transgraniczne działania różnych podmiotów, nie tylko państw. Realizm koncentruje się na specyficznym „stylu” polityki zagranicznej państw skoncentrowanej – w istocie – na kumulowaniu potęgi i unikaniu poprzez równowagę sił relatywnej nadwyżki potęgi innych państw. Zdaniem H. Morgenthau’a polityka międzynarodowa nie różni się od polityki wewnętrznej. Rządzi się tymi samymi zasadami i wyraża wymienione już wcześniej skłonności natury człowieka w postaci egoizmu i skutecznego, pragmatycznego działania nakierowanego na partykularne interesy. H. Morgenthau zaproponował sześć specyficznych dla realizmu zasad myślenia o polityce. Po pierwsze, polityka rządzi się obiektywnymi prawami, które wynikają z natury ludzi. Po drugie, motywy moralne i ideologiczne wybory nie są kryteriami oceny działań politycznych. Po trzecie, interesy państw nie są dane raz na zawsze, lecz zmieniają się z ewolucją rzeczywistości. Po czwarte, możliwa jest sprzeczność między zasadami moralnymi i skutecznością politycznego działania. Po piąte, państwa przedstawiają swoje cele i interesy w środowisku

⁴⁴ E. Carr, *The Twenty Years' Crisis 1919-1939. An Introduction to the Study of International Relations*, London 1940.

⁴⁵ H. Morgenthau, *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*, New York 1948. Wydanie w języku polskim: H. Morgenthau, *Polityka między narodami. Walka o potęgę i pokój*, Warszawa 2010.

⁴⁶ Tukidydes, *Wojna peloponeska*, Warszawa 1988.

międzynarodowym tak, aby wykazać ich zgodność z powszechnymi zasadami moralnymi. Po szóste, realizm polityczny, w wyniku przyjęcia założenia o autonomiczności polityki, różni się od innych szkół stosunków międzynarodowych.

W kontekście wymienionych zasad myślenia o polityce, dla realistów polityka międzynarodowa z koncentracją na działaniach państw, jest synonimem polityki siły. Między realistami istnieją jednak różnice co do sposobu myślenia o polityce międzynarodowej⁴⁷. Kryterium podziału jest odpowiedź na pytanie, co uzasadnia dążenie państw do kumulowania siły, potęgi⁴⁸. Różnica w odpowiedzi na to pytanie przebiega między klasycznym realizmem i neorealizmem nazywanym także strukturalnym realizmem⁴⁹. Dla klasycznych realistów jak H. Morgenthau, uzasadnienie dążenia do siły państw wynika z natury człowieka, ze skłonności do dominacji. Uważają, że państwa, zwłaszcza mocarstwa, są kierowane przez jednostki dążące do dominacji. Dla neorealistów, którzy preferowane założenia badawcze rozwinęli na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w., nie jednostki ludzkie z ich „naturą”, lecz struktura systemu międzynarodowego, zdecentralizowana, poliarchiczna zmusza państwa do dążenia do siły. W systemie, w którym nie ma centralnego ośrodka władzy i istnieje obawa, że jedno państwo może zaatakować inne, uzasadnione jest posiadanie potęgi, aby przetrwać. Zdecentralizowany system międzynarodowy wymusza poleganie na własnych siłach. Reasumując, klasyczny realizm analizuje stosunki międzynarodowe „od strony” państwa, które realizuje politykę zagraniczną w poliarchicznym systemie międzynarodowym, a neorealizm „od strony” poliarchicznego systemu międzynarodowego, w którym funkcjonują państwa.

Klasyczny realizm – rekonstruuje jego założenia – po pierwsze, za główny, a niekiedy nawet jedyny, podmiot stosunków międzynarodowych uznaje państwo, a to ono jest głównym podmiotem polityki zagranicznej. Organizacje międzynarodowe (tak właśnie dla liberalizmu i neoliberalizmu) i podmioty niepaństwowe – transnarodowe, albo są zupełnie nie zauważane, albo uznawane za nieistotne. System międzynarodowy tworzony jest więc przez państwa. Jest to państwocentryczne podejście do stosunków międzynarodowych, w którym przedstawiane są one metaforycznie pod postacią „kul bilardowych”, czyli państw stykających się zewnętrznymi kanałami polityki zagranicznej, gdzie ich wnętrza są nieistotne. Postrzeganie państw jako głównego podmiotu stosunków międzynarodowych akceptowane jest także przez neorealistów.

Po drugie, państwo uznawane jest za unitarnego aktora nazywanego także metaforycznie „czarną skrzynką”. Oznacza to, że w przeciwieństwie do myślenia liberalnego, dla realistów wnętrza państwa, jego system polityczny, pluralizm instytucji i wartości politycznych, różnice kulturowe, itd., czyli zmienne niezależne „poniżej poziomu państwa” są nieistotne dla jego zachowań w systemie międzynarodowym, określania ich racjonalności. Istotne są zasoby państwa, jego siła i działania skierowane do zdecentralizowanego środowiska międzynarodowego.

⁴⁷ S. Guzzini, *Realizm w nauce o stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2017.

⁴⁸ J. Mearsheimer, *Structural Realism*, [w:] *International Relations Theories. Discipline and Diversity*, eds. T. Dunne, M. Kurki, S. Smith, Oxford 2021, s. 51.

⁴⁹ J. Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Warszawa 2007, s. 57-102 i 175-221.

Po trzecie, środowisko międzynarodowe, czy system międzynarodowy, jest zdecentralizowane, poliarchiczne czy anarchiczne w sensie braku centralnego ośrodka władzy, co jest istotną cechą jego struktury, warunkującą jego funkcjonowanie i zachowania państw. W środowisku takim istotnym czynnikiem warunkującym zachowania państw jest niepewność co do zachowań innych państw, nieufność co do ich intencji, a to powoduje zjawisko nazywane dylematem bezpieczeństwa, dotyczące tego jak interpretować i jak reagować na deklarowane obronne działania innych państw⁵⁰. Dylemat ten oznacza, że w poliarchicznym środowisku państwa nie mogą być pewne intencje innych państw. W środowisku tym bezpieczeństwo zawsze ma charakter względny, a nie absolutny. Podobnie jest z potęgą państw. Należy ją analizować na tle potęgi lub słabości innych państw. Państwa rywalizują o potęgę, a stąd ich interesy są sprzeczne. W środowisku tym państwa, funkcjonując zgodnie z zasadą „pomóż sobie sam” (*self-help system*), aby przetrwać, dążą do zyskania relatywnej przewagi nad innymi państwami⁵¹, do czego mogą przyczyniać się sojusze międzynarodowe⁵². W istocie stosunki międzynarodowe są grą o sumie zerowej, oznaczającej, że zwiększenie bezpieczeństwa jednych państw dokonuje się w wyniku obniżenia bezpieczeństwa innych państw.

Po czwarte, państwa są racjonalnymi aktorami. Kryterium racjonalności ich działań wyznacza dążenie do realizacji interesów narodowych. Interesy te, będąc jedną z najistotniejszych kategorii analitycznych realizmu, utożsamiane są z siłą, potęgą, która jest celem samym w sobie. Dążenie do kumulowania potęgi jest uznawane za jedynie racjonalne zachowanie. Jest ono warunkowane strukturalnie, czyli poliarchicznością środowiska międzynarodowego, wynikającym stąd dylematem bezpieczeństwa i poczuciem jego braku. Zgodnie z mechanizmem „pomóż sobie sam”, potęga ma chronić przed agresją innych państw, a stąd dążenie do niej jest racjonalną koniecznością. Środowisko międzynarodowe bowiem „karze” państwa nie potrafiące realizować tak rozumianego narodowego interesu. H. Morgenthau uważał, że celem państw jest utrzymanie, pomnożenie i demonstrowanie potęgi.

Po piąte, dla stabilizacji środowiska międzynarodowego i zapewniania bezpieczeństwa istotne znaczenie zdaniem realistów mają nie instytucje międzynarodowe, prawo międzynarodowe czy moralność,⁵³ lecz mechanizm równowagi sił. Podstawową funkcją tego mechanizmu jest niedopuszczenie do sytuacji, gdy – dysponując relatywną nadwyżką potęgi – jedno państwo zdominuje inne. W istocie jest to mechanizm zapobiegania hegemonii, a poprzez to stabilizowania środowiska międzynarodowego, zmniejszania skłonności państw do stosowania siły, a przez to do wprowadzania rodzaju ładu w systemie międzynarodowym.

Po szóste, zachowania państw w środowisku międzynarodowym, ich polityki zagraniczne, warunkowane są przede wszystkim czynnikami zewnętrznymi, przede

⁵⁰ J.H. Herz, *Idealist Internationalism and the Security Dilemma*, „World Politics” 1950, nr 2, vol. 2, s. 157–80.

⁵¹ J. J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, Updated edition, New York – London 2014, rozdział 2. „Anarchy and the Struggle for Power”, s. 29–54; J. J. Mearsheimer, *The False Promise of International Institutions*, „International Security” 1994, nr 3, vol. 19, s. 5–49.

⁵² R. N. Lebow, *Classical Realism*, [w:] *International...*, eds. T. Dunne, M. Kurki, S. Smith, s. 35.

⁵³ M. Filary, „Moralność siły”: etyka w teorii polityki międzynarodowej Hansa J. Morgenthaua, „Kultura i Polityka: zeszyty naukowe Wyższej Szkoły Europejskiej im. ks. Józefa Tischnera w Krakowie”, 2008 nr 2/3, s. 112–128

wszystkim takimi jak poliarchiczność systemu międzynarodowego, możliwe zagrożenia ze strony innych państw i wynikający stąd dylemat bezpieczeństwa. Uwarunkowania wewnętrzne są uważane za mało znaczące.

Neorealizm lub realizm strukturalny zaczął się kształtować w latach siedemdziesiątych XX w. przede wszystkim pod wpływem świadomości znaczenia ewoluującej biegunowości systemu międzynarodowego, narastających współzależności, a więc przede wszystkim zmian rzeczywistości międzynarodowej, a nie nowej, przełomowej inspiracji filozoficznej. O ile realizm klasyczny utożsamiany jest z cytowaną książką Hansa Morgenthau'a, to swoistą „biblią” neorealizmu, jest opublikowana w 1979 r. książka, której autorem jest Kenneth Waltz.⁵⁴ Nie odrzucając specyficznej dla realizmu inspiracji filozoficznej i sformułowanych przez H. Morgenthau'a cytowanych zasad myślenia o polityce, Kenneth Waltz – inspirowany *nota bene* przez Stanleya Hoffmann'a⁵⁵ – zaproponował spojrzenie na stosunki międzynarodowe od strony systemu, środowiska międzynarodowego, jego struktury, a nie od strony państwa jak w przypadku klasycznego realizmu.

Zdaniem Kennetha Waltza i zwolenników neorealizmu analiza struktury systemu międzynarodowego, która warunkuje zachowania państw, ich polityki zagraniczne, wymaga uwzględnienia kilku elementów. Po pierwsze, jest to zasada organizująca, czy porządkująca funkcjonowanie i jednocześnie analizę systemu międzynarodowego jaką jest jego anarchiczność w sensie braku centralnego ośrodka władzy lub poliarchiczność. To w warunkach takiej struktury systemu międzynarodowego państwa muszą zapewnić sobie bezpieczeństwo, a głównym mechanizmem jego zapewnienia jest równowaga sił. Tym samym decentralizacja systemu międzynarodowego, jego anarchiczność, wymusza określone zachowania państw jak zapewnienie przetrwania, bezpieczeństwa i w tym celu kumulowanie nadwyżki potęgi, jednocześnie porządkując je. Neorealizm koncentruje się więc na strukturalnych na poziomie systemu międzynarodowego uwarunkowaniach zachowań państw, głównie w postaci jego anarchiczności czy poliarchiczności oraz zmieniającej się biegunowości⁵⁶.

Po drugie, - co też wynika z pierwszego elementu - w zdecentralizowanym systemie międzynarodowym istnieje zbieżność funkcji państw, czyli działań, które na nich wymusza struktura tego systemu. Podstawową funkcją jest dążenie do przetrwania państwa poprzez zapewnienie jego bezpieczeństwa. W tym celu szczególne znaczenie ma równowaga sił, a nie instytucje międzynarodowe i takie koncepcje jak bezpieczeństwo zbiorowe. Chociaż równowaga sił jest szczególnie istotnym elementem neorealistycznego myślenia, to jej rozumienie jest inne niż u klasycznych realistów mimo i elementów zbieżnych. W odniesieniu do tych ostatnich i dla H. Morgenthau'a i dla K. Waltz'a rów-

⁵⁴ K. Waltz, *Theory of International Politics*, Reading 1979. Wydanie w języku polskim K. Waltz, *Struktura teorii stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2010.

⁵⁵ S. Hoffmann, *The State of War. Essays on the Theory and Practice of International Relations*, New York 1965.

⁵⁶ M. Filary-Szczepanik, *Anarchia i dyscyplina Rzecz o realistycznych teoriach stosunków międzynarodowych Hansa Morgenthaua i Kennetha Waltza*, Kraków 2019; A. Wendt, *Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics*, «International Organization» 1992, nr 2, vol. 46, s. 391; H. Milner, *The assumption of anarchy in international relations theory: a critique*, Review of «International Studies» 1991, nr 1, vol. 17, 67-69; J. Grieco, *Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism*, «International Organization», 1988, nr 3, vol. 42, s. 485-487.

nowaga sił jest mechanizmem stabilizacji ładu międzynarodowego w warunkach jego anarchiczności. H. Morgenthau rozumiał ją jako dokonującą się na różnych poziomach interakcji społecznych, obejmujących państwa, grupy społeczne i jednostki. Rozumiał ją jako proces, płynne zjawisko konstruowane przez ludzi i państwa, będące skutkiem postzegania i aktywności określonych podmiotów. Wskazywał na różne metody osiągnięcia równowagi sił, co oznaczało przypisywanie istotnego znaczenia w jej kształtowaniu ośrodkom decyzji politycznych⁵⁷.

K. Waltz z perspektywy neorealistycznego podejścia równowagę sił rozumiał jako mechaniczny, automatyczny skutek dystrybucji zbliżonych co do swej wartości potencjałów siły przede wszystkim mocarstw⁵⁸. Rola ośrodków decyzyjnych i woli politycznej jest tu nieistotna. Nie oznacza to jednak politycznej obojętności wobec istniejącej równowagi sił lub jej naruszenia. K. Waltz uważał, że każdy kto ignoruje równowagę sił rozumianą jako imperatyw na poziomie systemu międzynarodowego zachowuje się nieracjonalnie i może zostać „ukarany”. Aby tego uniknąć, będąc mechanizmem anty-hegemonicznym, mechanizm równowagi sił miał zapobiegać relatywnym korzyściom jednych państw wobec innych, korzyściom mogącym prowadzić do hegemonicznej przewagi jednych państw nad innymi.

Po trzecie, istotnym elementem struktury systemu międzynarodowego, warunkującym zachowania państw, jest potęga, mająca w myśleniu neorealistów centralne znaczenie. Jej koncentracja w niektórych przestrzeniach geopolitycznych systemu międzynarodowego, nazywana jest jego biegunowością. Zdaniem neorealistów państwa funkcjonalnie są do siebie podobne. Różnią się potencjałem siły, a z tego powodu miejscem w hierarchii systemu międzynarodowego, dzieląc się na państwa małe, średniej wielkości i mocarstwa⁵⁹. To przede wszystkim mocarstwa kształtują strukturę systemu międzynarodowego i jego funkcjonowanie. Po roku 1989 nastąpiła zmiana w systemie międzynarodowym, wynikająca z upadku tego dwubiegunowego i uruchomienia trwałego i obecnie procesu kształtowania się nowej postaci biegunowości ze zróżnicowanymi ocenami obecnego stanu (jednobiegunowy, zerobiegunowy, wielobiegunowy, nowa postać dwubiegunowości)⁶⁰.

Analiza biegunowości systemu międzynarodowego uruchomiła dyskusję o jego stabilności. Zwolennicy klasycznego realizmu skłaniali się ku większej stabilności systemu wielobiegunowego, argumentując, że w takim systemie stabilizujące znaczenie ma większa liczba partnerów współpracy i wynikająca z tego swoboda zrzeszania się zgodnie z mechanizmem równowagi sił⁶¹. Zwolennicy neorealizmu argumentowali na rzecz większej stabilności systemu dwubiegunowego. Uważali, że system ten z względnie równomierną koncentracją siły wokół dwóch mocarstw, kontrolujących strefy wpły-

⁵⁷ H. Morgenthau, K. Thompson, D. Clinton, *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*, Boston 2005, s. 191-208 ; I. Alexandris, *An Outdated Debate ? Neorealism's Limitations and the Wisdom of Classical Realism*, «E-International Relations», 2021, January 5.

⁵⁸ K. Waltz, *Theory of International Politics*, London 1979, s. 107 i nast.

⁵⁹ J. Czaputowicz, *Teorie stosunków...*, s. 179 i nast.

⁶⁰ R. N. Haass, *The Age of Nonpolarity. What Will Follow U.S. Dominance*, „Foreign Affairs” 2008, May/June; M. Pietraś, *Ład międzynarodowy*, [w:] *Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. M. Pietraś, Lublin 2021.

⁶¹ K. W. Deutsch, J. D. Singer, *Multipolar Power Systems and International Stability*, „World Politics” 1964, nr 3, vol. 16, s. 390-406; M. Kaplan, *System and Process in International Relations*, New York 1957.

wów i wzajemnie się równoważących, zapewnią większą stabilność⁶². Za najmniej stabilny uważano system jednobiegunowy. Mocarstwo hegemoniczne ma do wykonania zbyt wiele funkcji, ograniczających skuteczność działania, a i państwa w systemie międzynarodowym nieufne wobec koncentracji siły, będą dążyły do jej równoważenia⁶³.

Neorealiści różnią się odpowiedzią na pytanie jakimi zasobami siły powinno dysponować państwo w zdecentralizowanym, anarchicznym w sensie braku centralnego ośrodka władzy, systemie międzynarodowym? Jaka jest racjonalność gromadzenia potęgi przez państwo, zwłaszcza mocarstwo, w takim środowisku? Odpowiedź na to pytanie różni neorealistów defensywnych i neorealistów ofensywnych⁶⁴. Zdaniem neorealistów defensywnych, do których należy także Kenneth Waltz, maksymalizowanie przez państwo zasobów siły nie jest zachowaniem racjonalnym, gdyż system międzynarodowy „ukarze” takie państwo za dążenie do nadmiaru potęgi⁶⁵. Ograniczenie to warunkowane jest trzema czynnikami. Po pierwsze, każde państwo postrzegane jako zbyt potężne w sensie relatywnej nadwyżki potęgi, będzie równoważone przez inne państwa dążeniem do wzrostu ich potęgi lub poprzez sojusze, do utworzenia których niezbędna jest wola polityczna. Po drugie, potrzebą równowagi między tym co defensywne i tym co ofensywne. Ze względu na reakcję środowiska międzynarodowego państwa zaczęły sobie uświadamiać ograniczoność i w istocie nieracjonalność trwania przy strategii ofensywnej. Po trzecie, możliwością wysokich kosztów maksymalizacji potęgi, przewyższających korzyści. Możliwe są stymulowane nacjonalizmem czy zasadą samostanowienia reakcje obronne wobec relatywnego wzrostu potęgi⁶⁶.

Istotnym elementem myślenia defensywnych neorealistów w analizowaniu racjonalności zachowań państw w poliarchicznym systemie międzynarodowym jest uwzględnianie uwarunkowań wewnętrznych, zejście niejako poniżej poziomu państwa w analizowaniu jego polityki zagranicznej. Wykraczają więc poza „klasyczny” strukturalny realizm, łącząc poziom polityki wewnętrznej z poziomem systemu międzynarodowego. Barry Posen w analizie doktryn wojskowych Francji, Republiki Federalnej Niemiec i Wielkiej Brytanii uwzględnił uwarunkowania organizacyjne państwa⁶⁷. Jack Snyder skoncentrował się na systemie politycznym i typie reżimu politycznego państwa⁶⁸. Z kolei Van Evera przedmiotem analizy uczynił potencjał wojskowy państwa jako czynnik jego zachowań w systemie międzynarodowym⁶⁹. Wyrażna jest tu inspiracja rozwijaną przez Jamesa Rosenau’a teorią więzi w analizie polityki zagranicznej państwa, łączącą to co wewnętrzne z tym co międzynarodowe⁷⁰.

Neorealiści ofensywni, tacy jak chociażby John Mearsheimer, uważają, że strategiczne znaczenie dla państw ma kumulowanie jak największej potęgi, a celem powinno

⁶² K. Waltz, *The Stability of a Bipolar World*, „Deadalus” 1964, nr 3, vol. 93, s. 881-909; J. Mearsheimer, *Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War*, „International Security” 1990, nr 15, s. 5-56.

⁶³ W. C. Wohlforth, *The Stability of a Unipolar World*, „International Security” 1999, nr 1, vol. 24, s. 5-41.

⁶⁴ J. Mearsheimer, *Structural Realism*, [w:] *International...*, eds. T. Dunne, M. Kurki, S. Smith, s. 52 i nast.

⁶⁵ K. Waltz, *Theory of International...* s. 40 i nast.

⁶⁶ J. Mearsheimer, *Structural...*, s. 55.

⁶⁷ B. Posen, *The Sources of Military Doctrine. France, Britain and Germany between the World Wars*, Ithaca 1984.

⁶⁸ J. Snyder, *Myth of Empire. Domestic Politics and International Ambitions*, Ithaca 1991.

⁶⁹ V. Evera, *Causes of War. Power and the Roots of Conflict*, Ithaca 1999.

⁷⁰ J. Rosenau, *Linkage Politics*, New York 1969; J. Rosenau, *Pre-theories and Theories of Foreign Policy*, [w:] *Approaches to Comparative and International Politics*, ed. R. B. Farrell, Evanston 1966.

być osiągnięcie hegemonicznej pozycji w systemie międzynarodowym, jeżeli są sprzyjające okoliczności, gdyż tylko w ten sposób możliwe jest zapewnienie sobie przetrwania⁷¹. Taka racjonalność działania warunkowana i jednocześnie uzasadniana jest poliarchiczną strukturą systemu międzynarodowego motywującą państwa do maksymalizacji ich potęgi. Rozumiana jest ona jako materialne zasoby kontrolowane przez państwo. Miernikiem sukcesu takiej strategii jest osiągnięcie pozycji hegemonu w systemie międzynarodowym. Działanie takie rozumiane jest jako racjonalny sposób zapewnienia przetrwania państwa. Siła w stosunkach międzynarodowych jest wartością mającą użyteczne znaczenie. Polityka międzynarodowa jest synonimem siły, a przedmiotem szczególnego zainteresowania badawczego są mocarstwa, będące jej głównymi podmiotami.

„Naturalnym instynktem” mocarstw, ale i innych państw, zdaniem ofensywnych neorealistów jest dążenie do potęgi. Jest ono warunkowane – jak już podkreślano czynnikami strukturalnymi systemu międzynarodowego. Dzieje się tak, gdyż wszystkie państwa mają pewien ofensywny potencjał i – zgodnie z mechanizmem dylematu bezpieczeństwa – nie można być pewnym ich intencji co do użycia tego potencjału. Intencje będące w umysłach polityków są trudne do odczytania, mogą być skrywane, a szczególnie trudno odczytać jest przyszłe intencje, także z powodu możliwej w danym państwie zmiany sił politycznych będących u władzy. Nie można więc mieć pewności, czy mamy do czynienia – także i w sąsiedztwie – z państwem rewizjonistycznym, dążącym do zmiany istniejącego układu sił, czy z państwem zainteresowanym zachowaniem *status quo*. Skoro głównym celem państwa jest przetrwanie, zachowanie integralności terytorium i suwerennego podejmowania decyzji, wymogiem strategicznego myślenia jest bycie gotowym na najmniej korzystny scenariusz zmian na poziomie systemu międzynarodowego. Fundamentem tej gotowości ma być kumulowany potencjał siły państwa⁷².

Istotnym elementem myślenia ofensywnych neorealistów jest próba odpowiedzi na pytanie o powody wojny między wielkimi mocarstwami? Nie ma jednoznacznej odpowiedzi na to pytanie. Powodów może być wiele, jak odmienności ideologiczne, czy konflikt interesów gospodarczych. Strukturalni realiści szczególnie jednak eksponują uwarunkowania na poziomie systemu międzynarodowego, a poglądy na ten temat nie są jednoznaczne. Z jednej strony, są neorealiści, którzy uważają, że kluczowe znaczenie ma naruszenie biegunowości systemu międzynarodowego ukształtowanej przez potencjały wielkich mocarstw. Zmiana dystrybucji potęgi może zwiększyć prawdopodobieństwo wojny między mocarstwami. Z drugiej strony, wśród strukturalnych realistów są tacy, którzy uważają, że istotną przyczyną konfliktu także mocarstw, może być zmiana struktury siły między małymi państwami⁷³, powodująca niczym „efekt motyla” zmianę globalnego układu sił.

Dla obu grup neorealistów potęga bazuje na materialnych zasobach kontrolowanych przez państwa. Nie dostrzegają więc *soft power*. Czy jest to uzasadnione? Uogólniając jednak, dla neorealistów – niezależnie czy ofensywnych czy defensywnych – siła jest instrumentem przetrwania w zdecentralizowanym systemie międzynarodowym, co różni od klasycznych realistów, dla których siła jest celem samym w sobie.

⁷¹ J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great...*, rozdział 5. *Strategies for Survival*.

⁷² J. Mearsheimer, *Structural Realism*, [w:] *International...*, eds. T. Dunne, M. Kurki, S. Smith, s. 52.

⁷³ Tamże, s. 58.

Obie grupy neorealistów w zdecentralizowanym, poliarchicznym systemie międzynarodowym akceptują istnienie dla funkcjonowania państw, ich polityk zagranicznych dylematu bezpieczeństwa. Odmienne postrzegają możliwości jego rozwiązania. Ofensywni uważają, że najlepszym sposobem jest kumulacja przez państwo jak największej potęgi. Zaś defensywni są zdania, że nadmierna kumulacja potęgi strategicznie nie jest racjonalna, gdyż stymuluje przeciwdziałanie innych państw⁷⁴. K. Waltz zalecał „odpowiednią ilość siły”⁷⁵.

Istotnym elementem analizy zachowań państw w środowisku międzynarodowym, ich polityk zagranicznych, jest podjęta przez neorealistów próba odpowiedzi na pytanie dlaczego mocarstwa dążą do potęgi? Odpowiedź na to pytanie jest warunkowana przede wszystkim strukturą systemu międzynarodowego. Po pierwsze, mocarstwa są głównymi podmiotami systemu międzynarodowego warunkującymi jego biegunowość, a w poliarchicznym środowisku muszą polegać na własnych siłach. Po drugie, państwa posiadają ofensywny potencjał wojskowy, oznaczający możliwość zadania strat innym państwom. Po trzecie, państwa nigdy nie mogą być pewne intencji innych państw. Po czwarte, głównym celem państwa jest przetrwanie i dążenie do zachowania integralności terytorialnej i autonomii polityki wewnętrznej. Po piąte, państwa są racjonalnymi podmiotami, realizującymi strategię maksymalizującą perspektywę przetrwania⁷⁶.

Zakończenie

Reasumując, rekonstrukcję założeń liberalizmu i realizmu i ich użyteczności w badaniu polityki zagranicznej państwa, należy podkreślić, że tożsamość teoretyczna liberalizmu wymaga koncentracji uwagi – po pierwsze – na wewnętrznych wartościach politycznych państwa, jako przesłance jego zachowań w środowisku międzynarodowym, ze szczególnym uwzględnieniem demokracji i praw człowieka, ich promocji w środowisku międzynarodowym. Po drugie, koncentracji na instytucjach międzynarodowych, zwłaszcza organizacjach międzynarodowych, prawu międzynarodowemu, integracji, globalnemu zarządzaniu, bezpieczeństwu zbiorowemu, akcentowaniu współpracy dwustronnej i wielostronnej (multilateralizm). Po trzecie, na uwzględnianiu podmiotów niepaństwowych, transnarodowych, a nie tylko na innych państwach.

Tożsamość teoretyczna realizmu w analizie polityki zagranicznej państwa wymaga koncentracji – po pierwsze – na państwie, jego interesach, zasobach siły i sposobach jej projekcji w środowisku międzynarodowym. Szczególne znaczenie ma koncentracja na przetrwaniu państwa, zapewnianiu jego bezpieczeństwa, rozwiązywaniu dylematu bezpieczeństwa, znaczeniu zasobów siły i tworzenia sojuszy międzynarodowych. Po drugie, koncentracji na systemie międzynarodowym, tendencjach jego zmiany zwłaszcza w odniesieniu do koncentracji siły, biegunowości, wyłaniania się i upadania mocarstw. Po trzecie, koncentracja na sile państwa i biegunowości systemu międzynarodowego powoduje ograniczone znaczenie instytucji międzynarodowych na rzecz mechanizmu równowagi sił.

⁷⁴ Tamże, s. 54.

⁷⁵ K. Waltz, K. Waltz, *Theory of International...*, s. 40.

⁷⁶ J. Mearsheimer, *Structural Realism*, [w:] *International...*, eds. T. Dunne, M. Kurki, S. Smith, s. 53-54.

W coraz bardziej złożonej, często hybrydowej, łączącej przeciwstawne składniki życia społecznego, nie jest wskazane odrębne stosowanie elementów składających się na analityczną tożsamość liberalizmu i realizmu, lecz ich uzupełnianie. Postulat ten wynika, po pierwsze, z faktu, że w zmieniającej się rzeczywistości międzynarodowej obie szkoły myślenia teoretycznego, kiedyś aspirujące do wyłącznego i całościowego wyjaśniania stosunków międzynarodowych, obecnie stały się teoriami cząstkowymi, skoncentrowanymi na specyficznych dla nich elementach myślenia o rzeczywistości międzynarodowej. Po drugie, po zakończeniu zimnej wojny i warunkowanej przez ten fakt zmiany stosunków międzynarodowych z czasem „uzupełnianej” procesami globalizacji, wcześniej całkowicie przeciwstawne szkoły myślenia teoretycznego zbliżyły stanowiska w sprawie chociażby państwa, siły, czy instytucji międzynarodowych, co nazwano noe-neo syntezą. Po trzecie, w warunkach postępującej złożoności zmieniających się stosunków międzynarodowych i zdolności szkół myślenia teoretycznego do cząstkowego ich wyjaśniania, zasadny wydaje się być postulat, aby w miejsce wcześniej preferowanej „czystości teoretycznej”, złożoną coraz bardziej rzeczywistość wyjaśniać w formule wskazywanego już wcześniej eklektyzmu teoretycznego.

REFERENCES

- Axelrod R., *Achieving cooperation under anarchy*, «World Politics» 1985, nr 1.
- Alexandris I., *An Outdated Debate? Neorealism's Limitations and the Wisdom of Classical Realism*, «E-International Relations», 2021, January 5.
- Approaches to Comparative and International Politics*, ed. R. B. Farrell, Evanston 1966.
- Axelrod R., *The Emergence of Cooperation Among Egoists*, «American Political Science Review» 1981, Vol. 75.
- Caporaso J., *International Relations Theory and Multilateralism. The Search for Foundations*, "International Organization" 1992, nr 3, vol. 46.
- Carr E., *The Twenty Years' Crisis 1919-1939. An Introduction to the Study of International Relations*, London 1940.
- Controversies in International relations Theory. Realism and Neoliberal Challenge*, ed. Ch. W. Kegley, London 1995.
- Czaputowicz J., *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Warszawa 2007.
- Deutsch K. W., Singer J. D., *Multipolar Power Systems and International Stability*, „World Politics” 1964, nr 3, vol. 16.
- Doyle M., *Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs*, „Philosophy and Public Affairs” 1983, vol. 12.
- Doyle M., *Liberalism and World Politics*, „American Political Science Review”, 1986, vol. 80.
- The Economic Limits of Politics*, ed. Dunn J., Cambridge 1989.
- Evera V., *Causes of War. Power and the Roots of Conflict*, Ithaca 1999.
- Evolutional Interpretations of World Politics*, ed. Thompson W., New York 2001.
- Filary M., „Moralność siły”: etyka w teorii polityki międzynarodowej Hansa J. Morgenthaua, „Kultura i Polityka: Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Europejskiej im. ks. Józefa Tischnera w Krakowie”, 2008 nr 2/3.
- Filary-Szczepanik M., *Anarchia i dyscyplina Rzecz o realistycznych teoriach stosunków międzynarodowych Hansa Morgenthaua i Kennetha Waltza*, Kraków 2019.
- Globalizacja polityki światowej. Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych*, red. J. Balis, S. Smith, Kraków 2008.

- Gowa J., *Rational Hegemons, Excludable Goods, and Small Groups. An Epitaph for Hegemonic Stability Theory*, "World Politics" 1989, vol. 41.
- Grieco J., *Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism*, «International Organization», 1988, nr 3, vol. 42.
- Guzzini S., *Realizm w nauce o stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2017.
- Haas P., *Saving the Mediterranean. The Politics of International Environmental Protection*, New York 1990
- Haass R. N., *The Age of Nonpolarity. What Will Follow U.S. Dominance*, „Foreign Affairs” 2008, May/June.
- Haggard S., Simmons B., *Theories of Internationales Regimes*, «International Organization» 1987, nr 3.
- Herz J.H., *Idealist Internationalism and the Security Dilemma*, „World Politics” 1950, nr 2, vol. 2, s. 157–80.
- Hoffmann S., *The State of War. Essays on the Theory and Practice of International Relations*, New York 1965.
- International Regimes*, ed. S. Krasner, Ithaca 1983.
- International Relations Theories. Discipline and Diversity*, eds. T. Dunne, M. Kurki, S. Smith, Oxford 2021.
- International Theory. Positivism and Beyond*, eds. S. Smith, K. Booth, M. Zalewski, Cambridge 1996.
- Jervis R., *The Future of World Politics. Will It Resemble the Past*, "International Security" 1991/1992, vol. 16.
- Kant I., *O wiecznym pokoju. Zarys filozoficzny*, Wrocław 1993.
- Kaplan M., *System and Process in International Relations*, New York 1957.
- Kegley Ch., *The Neoidealist Moment in International Studies? Realist Myths and the New International Realities: ISA Presidential Address March 27, 1993 Acapulco, Mexico*, "International Studies Quarterly" 1993, nr. 2, vol. 37.
- Keohane R. O., *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton 1984.
- Keohane R. O., Nye J., *Power and Interdependence. World Politics in Transition*, Boston 1977.
- Liberalizm i neoliberalizm w nauce o stosunkach międzynarodowych. Teoretyczny pluralizm*, red. E. Halizak, R. Ożarowski, A. Wróbel, Warszawa 2016.
- Mastanduno M., *Do relative gains matter? America's response to Japanese industrial policy*, «International Security», 1991, nr 1, vol. 16.
- Mearsheimer J. J., *Bound to Fail: The Rise and Fall of the Liberal International Order*, „International Security” 2019, nr 4, vol. 43.
- Mearsheimer J. J., *The False Promise of International Institutions*, „International Security” 1994, nr 3, vol. 19.
- Mearsheimer J. J., *The Great Delusion. Liberal Dreams and International Realities*, New Haven – London 2018.
- Mearsheimer J. J., *The Tragedy of Great Power Politics*, Updated edition, New York – London 2014.
- Mearsheimer J., *Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War*, „International Security” 1990, nr , vol. 15.
- Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. M. Pietraś, Lublin 2021
- Milner H., *The assumption of anarchy in international relations theory: a critique*, «Review of International Studies», 1991, nr 1, vol. 17.
- Mitrany D., *The Functional Approach to World Organization*, "International Affairs" 1948, nr 3,

Vol. 24.

Morgenthau H., *Polityka między narodami. Walka o potęgę i pokój*, Warszawa 2010.

Morgenthau H., Thompson K., Clinton D., *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*, Boston 2005.

Morhenthau H., *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*, New York 1948.

Posen B., *The Sources of Military Doctrine. France, Britain and Germany between the World Wars*, Ithaca 1984.

Pressure Groups in the Global System, ed. P. Willets, London 1982.

Rosenau J., *Linkage Politics*, New York 1969.

Rosenau J.N., *Patterned chaos in global life: structure and process in the two worlds of world politics*, "International Political Science Review" 1988, vol. 9.

Ruggie J., *Multilateralism Matters: the Theory and Praxis of an Institutional Form*, New York 1993.

Ruggie J., *Multilateralism: the anatomy of an institution*, „International Organization” 1992, nr 3, t. 46.

Russett B., *Grasping the Democratic Peace. Principles for a Post-Cold War World*, Princeton 1993.

Snidal D., *The Game Theory of International Politics*, «World Politics» 1985, nr 1, vol. 38.

Snyder J., *Myth of Empire. Domestic Politics and International Ambitions*, Ithaca 1991.

Stosunki międzynarodowe – wokół zagadnień teoretycznych, red. K. Kącka, Toruń 2014.

Tukidydes, *Wojna peloponeska*, Warszawa 1988.

Waltz K., *Theory of International Politics*, Reading 1979.

Waltz K., *Struktura teorii stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2010.

Waltz K., *The Stability of a Bipolar World*, „Deadalus” 1964, nr 3, vol. 93.

Waltz K., *Theory of International Politics*, London 1979.

Wendt A., *Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics*, «International Organization» 1992, nr 2, vol. 46.

Whyte A., *Neorealizm and neoliberal institutionalism: born of the same approach ?* «E-International Relations”, 2012.

Wohlforth W. C., *The Stability of a Unipolar World*, „International Security” 1999, nr 1, vol. 24.

Wojny Zachodu. Interwencje zbrojne państw zachodnich po zimnej wojnie, ed. M. Madej, Warszawa 2017.

Young O., *International Cooperation. Building Resources for Natural Resources and the Environment*, Ithaca 1989.

